

פתח דבר

לעונג הוא לנו להגיש לקוראים את הכרך השמונה עשר של כתב העת "מסורות", היוצא לאור בשיתוף של המרכז ללשונות היהודים וספרויותיהם עם המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים. בכרך זה מתפרסמים תשעה מאמרים וסקירה אחת.

שמחים אנו לציין כי המאמרים המתפרסמים בכרך זה נכתבו הן בידי חוקרים ותיקים מראשי המדברים בתחומם הן בידי חוקרים צעירים. הגיוון הרב בכרך ניכר הן בלשונות הנידונות במאמרים, הן בנושאי המחקר שהם עוסקים בהם הן בתקופות שבהן נכתבו החיבורים שהם מושאי המחקר.

משה בראש דן במאמרו במרכיב הרומאני בלהג הערבי-יהודי ששימש בקצר אסוק בדורות האחרונים, ואילו חוה טורניאנסקי עוסקת במרכיב העברי ביידיש כעדות למידת השכלתם של הכותבים המשבצים אותו בחיבוריהם בעשור השני של המאה ה-18. מיכל הלד בוחנת את תפקידו של המרכיב הספרדי-יהודי במרקמו של רומן עברי בן זמננו.

אילאיל באום מנתחת במאמרה את השימוש השכיח בסיומת -אדה בספרדית היהודית ובאחיותיה. חנוך גמליאל טוען במאמרו שחלק מן הלעזים שהביא רש"י בפירושו לתורה אינם משמשים במישור המילוני אלא במישור הדקדוקי, ומתפקדים כדוגמה לקטגוריה דקדוקית.

שני מאמרים בכרך עוסקים בשדה התרגום. מיכאל ריז'יק בוחן במאמרו כיצד תורגמו שמותיהם של העופות המופיעים בויקרא יא ובדברים יד לאיטלקית יהודית במאות ה-15 וה-16. לעומתו מציג שי מצא במאמרו את מאפייניו של תרגום מודרני שלם (מתשס"ג) להגדה של פסח בערבית יהודית סורית, ומביא עדויות מפי המתרגם עצמו בעקבות מפגשיו עמו.

אורה (רודריג) שורצולד משווה במאמרה בין מאפייני לשונם של שני חיבורים שנכתבו בלאדינו בידי מחבר אחד, הרב מאיר בנשת (כנבנישתי) באמצע המאה ה-16.

אפרים חזן מציג במאמרו מכתב ידידות עברי ממרוקו הכולל מכתמי שיר שכל אחת

מצלעותיהם (למעט סוגר אחד) עולה בגימטריה לכדי תרנ"ד = 654, כמניין השנה שבה נכתב מכתב זה.

ולבסוף, עדות אישית על מחברו של מילון עברי-יידי משנות השבעים של המאה העשרים מובאת בידי חוה טורניאנסקי, תלמידתו של מחבר המילון, מאיר ברגר, ובידי בנו, יצחק ברגר. בסקירתו את המילון הזה מציג יצחק ניבורסקי את המילון הזה גם בהשוואה למילונו העברי-יידי של מרדכי צאנין (1960). סקירתו שנכתבה יידיש תורגמה בידי משה טאובה.

***

כתב העת "מסורות" יוצא לאור בתמיכתן של שתי קרנות במכון למדעי היהדות ע"ש מנדל: הקרן ע"ש פולה ודוד בן-גוריון מיסודה של משפחת פדרמן וקרן פרלוב. אנו שבים ומודים מקרב לב לקרנות הללו על תמיכתן הנמשכת, אשר בלעדיה לא היו כרכי כתב העת רואים אור. תודתנו שלוחה לראש המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, פרופ' עודד עיר-שי, ולגב' קרי פרידמן-כהן, מזכירת המכון, על טיפולם המסור בהבטחת הצרכים החומריים של הפקת הכרך החדש.

איחולים רבים למר אברהם בן-אמתי עורך הלשון המסור, לגב' קטי מויאל, אשר הכינה את הסדר בדיוקנות ראויה לציון ובתבונה רבה, ולגב' ליזה מוהר, מנהלת ההוצאה לאור של האקדמיה ללשון העברית, אשר כדרכה הוציאה מתחת ידה מלאכה מתוקנת.

דוד מ' בוניס
עפרה תירוש-בקר

ירושלים, ניסן תשע"ו

תוכן העניינים

ה	פתח דבר
1	אילאיל באום על השימוש הנרחב בסיומת -אדה (ada-) בספרדית יהודית
25	משה בר-אשר על המרכיב מלשונות רומאניות בערבית היהודית במגרב
45	חנוך גמליאל שימוש בלעז להדגמה דקדוקית בפירושי רש"י למקרא
59	מיכל הלד "לשחות נגד זרמי אבדון": המשקע הספרדי היהודי ברומן ורד הלכנון ללאה איני כתופעה לשונית שמאייכת את הטקסט הספרותי
77	אפרים חזן מכתמי שיר הבנויים על גימטרייה – חידוש מסוף המאה ה־19?
89	חנה טורניאנסקי המרכיב העברי בידיש – עדות להשכלתו של הכותב?
103	שי מצא תרגום מודרני של הגדה של פסח מסוריה: מקרה אחרון של מסורת ותיקה?
123	מיכאל ריז'יק שמות העופות האסורים בויקרא יא ובדברים יד בתרגום האיטלקי־היהודי לתורה
153	אורה (רודריג) שורצולד לשון ההלכות אצל מחבר אחד בשני ספרי לאדינו מן המאה ה־16

יצחק ניבאָרסקי, חוה טורניאנסקי, יצחק ברגר ומשה טאובה
כתב יד של מילון עברי-ידי משנות השבעים
של המאה העשרים

193

XI

תקצירים באנגלית

כתובות המחברים המשתתפים בכרך זה

גב' אילאיל באום, החוג ללימודים רומאניים ולטינו-אמריקניים, האוניברסיטה העברית בירושלים, ilil.baum@mail.huji.ac.il | פרופ' משה בר-אשר, החוג ללשון העברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, moshe.bar-asher@mail.huji.ac.il | ד"ר חנוך גמליאל, החוג ללשון העברית, המכללה האקדמית הרצוג, ירושלים, edit5@zahav.net.il | ד"ר מיכל הלד, המרכז ללשונות היהודים וספרויותיהם, האוניברסיטה העברית בירושלים, mhheld@mail.huji.ac.il | פרופ' אפרים חזן, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, ephraim.hazan@gmail.com | פרופ' חוה טורניאנסקי, החוג לידיש, האוניברסיטה העברית בירושלים, chava_turniansky@hotmail.com | מר שי מצא, החוג ללשון העברית והמרכז ללשונות היהודים וספרויותיהם, האוניברסיטה העברית בירושלים, shay.matsa@mail.huji.ac.il | פרופ' מיכאל ריז'יק, המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, mryzhik76@gmail.com | פרופ' אורה (רודריג) שורצולד, המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, ora.schwarzwald@biu.ac.il | ד"ר יצחק ניבאָרסקי, Institut National de Langues et Civilisation Orientales, France, niborski@free.fr | ד"ר יצחק ברגר, יעקב מרידור 21, דירה 13, תל אביב 6941173, ico.doctor@gmail.com | פרופ' משה טאובה, החוג לבלשנות, האוניברסיטה העברית בירושלים, moshe.taube@mail.huji.ac.il

Preface

We are pleased to present the readers with volume 18 of *Massorot*, published through the cooperation of the Center for Jewish Languages and Literatures and the Jewish Oral Traditions Research Center of the Hebrew University of Jerusalem. The present volume contains nine articles and a review (with additional notes) of an unpublished Hebrew–Yiddish dictionary.

The contributions include work by established authorities in the field of Jewish language research, as well as the fruit of younger researchers who have recently joined their ranks. The diversity of the scholarship in the present volume is to be seen in the wide variety of languages discussed, the varied linguistic and literary topics analyzed, as well as the diverse periods in which the sources studied were produced.

In his article, Moshe Bar-Asher analyzes the Romance component in the varieties of Judeo-Arabic spoken in recent generations in Ksar Es-Souk, Morocco. Chava Turniansky focuses on the Hebrew component in literary Yiddish as an indicator of the level of traditional education of the writers incorporating it in works they composed in the second decade of the 18th century.

Michal Held examines reflections of spoken Judeo-Spanish woven into the weave of a contemporary Hebrew novel. Ilil Baum analyzes the use of the productive suffix *-ada* in Judeo-Spanish as compared with the use of its cognates in non-Jewish languages of Ibero-Romance stock. Hanoch Gamliel argues in his article that some of the *l'azim* (or Old Judeo-French explanatory elements) adduced in Rashi's commentary on the Torah should be understood as examples of grammatical categories rather than as lexical correspondents.

Two of the articles in the present volume deal with problems of translation. Michael Ryzhik examines how the Hebrew names of birds

and fowl appearing in Leviticus 11 and Deuteronomy 14 were rendered in Judeo-Italian Bible translations from the 15th and 16th centuries. Shay Matsa focuses on the linguistic characteristics of a modern Arabic translation of the Passover Haggadah produced in 2003 by a Jew from Syria, examined in the light of personal observations made to the author by the translator himself.

Ora (Rodrigue) Schwarzwald compares the linguistic features of two texts in Ladino composed by the same author, Rabbi Meir Benveniste of mid-16th-century Salonika.

Efraim Hazan presents and analyzes a letter of friendship in Hebrew verse from Morocco; the numerical value of the Hebrew letters of each stanza (except one) is 654, corresponding to the Hebrew year ([5]654 = 1894) in which the letter was written.

The closing article focuses on an unpublished Hebrew–Yiddish dictionary written by Meir Berger in the 1970s. This article includes an introduction by Berger’s former student, Chava Turniansky, and personal notes by his son, Yitzhaq Berger. These are followed by Yitskhok Niborski’s review of Berger’s dictionary, in which it is compared with the 1960 Hebrew–Yiddish dictionary of Mordechai Tsanin. Niborski’s review was translated from Yiddish into Hebrew by Moshe Taube.

* * *

Massorot is published with support from several foundations of the Mandel Institute for Jewish Studies – The Paula and David Ben-Gurion Foundation established by the Federman Family and the Perlow Foundation. We warmly thank these foundations for their continued support, without which the volumes of this journal could not appear. Our thanks are extended to Professor Oded Ir-Shai, Head of the Mandel Institute for Jewish Studies, and to Ms. Carrie Friedman-Cohen, Secretary of the Institute, for their steadfast handling of all of the material needs involved in producing this volume.

Sincere thanks to Mr. Avraham Ben-Amitai, our dedicated language editor, to Ms. Katy Moyal, who undertook the typesetting with painstaking

Preface

attention and exactitude, and to Ms. Liza Mohar, publications director of the Academy for the Hebrew Language, who orchestrated the production of this volume.

Jerusalem, Nisan 5776 (April 2016)

The editors,
David M. Bunis
Ofra Tirosh-Becker

Contents

Preface		V
Ilil Baum	On the Extensive Use of the Suffix <i>-ada</i> in Judeo-Spanish	1
Moshe Bar-Asher	The Romance Component of Maghrebian Judeo-Arabic	25
Chanoch Gamliel	Using <i>Le'azim</i> as Grammatical Examples in Rashi's Commentary on the Pentateuch	45
Michal Held	The Judeo-Spanish Component in Lea Aini's <i>Rose of Lebanon</i> : A Linguistic Phenomenon Qualifying the Literary Text	59
Ephraim Hazan	Gematria-based Epigrams: An Innovation of the 19 th Century?	77
Chava Turniansky	Is the Hebrew Component in Yiddish Evidence of the Writer's Learning?	89
Shay Matsa	A Modern Translation of the Passover <i>Haggadah</i> from Syria – Last Example of an Old Tradition?	103
Michael Ryzhik	The Names of the Forbidden Birds in Leviticus 11 and Deuteronomy 14 in the 16 th -Century Judeo-Italian Translation of the Torah	123

Contents

Ora (Rodrigue) Schwarzwald	The Halakhic Language in Two Ladino Books from the 16 th Century	153
Yitskhok Niborski, Chava Turniansky, Isaac Berger & Moshe Taube	Meyer Berger's Hebrew–Yiddish Dictionary	193
English Abstracts		XI

Addresses of the contributors to the present volume

Ms. Ilil Baum, The Department of Romance & Latin American Studies, The Hebrew University of Jerusalem, ilil.baum@mail.huji.ac.il | Prof. Moshe Bar-Asher, The Department of Hebrew Language, The Hebrew University of Jerusalem, moshe.bar-asher@mail.huji.ac.il | Dr. Chanoch Gamliel, Hebrew Language Department, Herzog College, Jerusalem, edit5@zahav.net.il | Dr. Michal Held, The Center for Jewish Languages and Literatures, The Hebrew University of Jerusalem, mheld@mail.huji.ac.il | Prof. Ephraim Hazan, The Department of Literature of the Jewish People, Bar-Ilan University, Ramat Gan, ephraim.hazan@gmail.com | Prof. Chava Turniansky, The Department of Yiddish, The Hebrew University of Jerusalem, chava_turniansky@hotmail.com | Mr. Shay Matsa, The Department of Hebrew Language and The Center for Jewish Languages and Literatures, The Hebrew University of Jerusalem, shay.matsa@mail.huji.ac.il | Prof. Michael Ryzhik, The Department of Hebrew and Semitic Languages, Bar-Ilan University, Ramat Gan, mryzhik76@gmail.com | Prof. Ora (Rodrigue) Schwarzwald, The Department of Hebrew and Semitic Languages, Bar-Ilan University, Ramat Gan, ora.schwarzwald@biu.ac.il | Dr. Yitskhok Niborski, Institut National de Langues et Civilisations Orientales, France, niborski@free.fr | Dr. Isaac Berger, Ya'acov Meridor 12, apt. 31, Tel Aviv 6941173, ico.doctor@gmail.com | Prof. Moshe Taube, The Department of Linguistics, The Hebrew University of Jerusalem, moshe.taube@mail.huji.ac.il

English Abstracts

On the Extensive Use of the Suffix *-ada* in Judeo-Spanish

Ilil Baum

Based on an analysis of the entries in the Judeo-Spanish dictionary edited by Perez and Pimienta in 2007 (*Diksionario Amplio Djudeo-espanyol-Ebreo: Lashon me-Aspamia*), the article studies the diverse functions and the high productivity of the suffix *-ada* in Judeo-Spanish, as compared with Spanish. The functions of the suffix are demonstrated by its use in lexical items occurring in common proverbs, sayings and idioms. The article is meant to contribute to the study of word formation in Judeo-Spanish, an area which has thus far received little attention.

According to our analysis, the functions of the suffix *-ada* may be categorized as designating *group/collective, content; quantity; period and duration*, as well as *beating/hitting* and *insulting*. The suffix also adds a general augmentative, excessive, or intensifying sense. In medieval Spanish, *-ada* had also enjoyed many of these same functions, but some were lost over the centuries. In some instances we have noted the tendency towards humorous use of the suffix in Judeo-Spanish. This phenomenon may be rooted in the popular speech of medieval Spain.

The study focuses primarily on the most common categories of use in Judeo-Spanish – most prominently, the category designating *period*

and duration. As also true of other Romance languages (such as Italian, French and Catalan), Judeo-Spanish uses *-ada* in common expressions of time and season (e.g., *anyada* 'year', *tadrada* 'afternoon', *enveranada* 'summer'); it also serves as an intensifier of the duration or emphasizer of the climatic conditions of the reference. The analysis suggests that in this category it is Spanish rather than Judeo-Spanish which is the exceptional case within the context of Romance languages.

Another meaning category of *-ada* that is studied in depth is that of *beating or insulting*, which is also common in Spanish. However, it is noted that the competing suffix *-azo* in Modern Spanish has taken prominence over *-ada*. Our analysis of the Judeo-Spanish lexicon shows no productivity of the suffix *-azo*. This would seem to imply that *-azo* gained its widespread use in Spanish only after the expulsion of the Jews from Spain in 1492.

The Romance Component of Maghrebian Judeo-Arabic

Moshe Bar-Asher

The study of the Jewish languages of the Maghreb in recent decades has made significant contributions to the research of their Hebrew and Aramaic components. However, few studies have been devoted to their component originating in other languages. No scholar has yet produced a comprehensive study of the contact of these languages with the Romance languages: Spanish, Portuguese, French and Italian. This is true regarding both the written language as well as the spoken dialects.

As yet, no study has been done of the Romance component of even one spoken dialect of speakers who had not received a comprehensive education. A study of this kind would present a picture of the scope of the elements borrowed from European languages in the vernacular of

these less-educated speakers who were not fluent in the source languages of these elements.

I fill this lacuna by offering a comprehensive investigation of the vocabulary of Romance origin in one vernacular dialect – the Judeo-Arabic of the town of Ksar Es-Souk, in the area of Mtəghra in the Tafilalet region of southeastern Morocco. This study will also touch on similar dialects formerly spoken in neighboring communities.

I mean all of the elements that were in use in the said dialect, until the summer of 1951, when I left the town. I collected the material from speakers who were not fluent in any Romance language; some of them were not literate in any language. Clearly, research into the foreign elements in the speech of these speakers is of greater importance than in the speech of learned speakers.

I demonstrate this by explaining one element in the dialect that I studied used by speakers of different levels of education. When comparing their speech, differences in pronunciation and grammar become apparent. The less-educated speaker said *l-kriu dill-l nkṣər* ('my pencil broke'), while the speaker who had received a higher level of education said at times *le crayon dial-i nkṣər*; at other times he said *mon crayon nkṣər*. In the speech of the former speaker the vowel [e] (written *ay*) in the noun "crayon" was pronounced [i], the nasalized vowel [õ] (written *on*) was pronounced [u], and the definite article preceding the noun is the Arabic ('al>) *l*. However, the latter speaker integrated in his speech the French pronunciation of the noun with the definite article (*le crayon*) or with the French possessive pronoun (*mon crayon*).

In this study, I collected just over 650 entries including words or expressions. There are also a small number of complete sentences, such as the sentence that a woman related to me: *ina tənt garṣuna ʿənd waḥd l-muhindiz ʀomi, illa tan izi katorṣ zwīyi tanu iḡnniw alon zanfa di la paṭryu luzur dglwar dill-hum f-ḥal ha-tikva ʿənd-na f-iṣrayil* ('I was a domestic servant for a Christian [i.e., French] engineer. When the 14th of July arrived they would sing their *Allons enfants de la Patrie Le jour de gloire [est arrivé]* like Hatikva for us in Israel'). Clearly, this sentence acted as a noun that signified the French national anthem.